

Otvorený prístup alebo dostupnosť v akademickom publikovaní



Príspevok sa zameriava na východiská OA publikovania univerzít a možnosti jeho podpory na príklade Slovenskej poľnohospodárskej univerzity v Nitre. Prezentuje vydavateľské aktivity akademickkej inštitúcie, približuje publikačné správanie autorov a vymedzuje možnosti akademickkej inštitúcie v oblasti podpory OA publikovania. Významné miesto pri presadzovaní myšlienok OA v podmienkach SPU zohrala akademická knižnica, ktorá už v roku 2004 vytvorila základ digitálneho archívu publikácií z produkcie univerzity. Knižnica aktívne podporovala prechod časopisov vydávaných univerzitou na platformu OA a jej služby sa rozšírili o ďalšie aktivity na podporu OA publikovania v celej jeho šírke.

Z údajov o publikačnej činnosti slovenských vysokých škôl spracovávaných akademickými knižnicami možno získať relatívne reprezentatívny obraz publikačných preferencií a vývoja publikačného správania slovenských autorov. Jedným z trendov, ktoré sa sledujú, je nárast elektronického publikovania, najmä v časopisoch a zborníkoch. Kým výskum publikačného správania slovenských vedcov z roku 2005 (Steinerová et al., 2006) ukázal, že ochota slovenských autorov publikovať v elektronických komunikačných kanáloch je nižšia ako miera akceptovania elektronických zdrojov pri využívaní informácií, dnešná prax naznačuje zmenu. Nárast online publikovania však neodráža len vedomé rozhodnutia autorov, ale aj vplyvy a tlak vonkajšieho prostredia. Medzi takéto možno zaradiť nárast počtu online časopisov a zborníkov vo všeobecnosti, či zjednodušovanie online publikačných procesov v podobe portfólia aplikačných/softvérových riešení. Za významný faktor možno zároveň považovať permanentný tlak na autorov, aby prehodnocovali publikačné stratégie s cieľom publikovať čo „najefektívnejšie“, t. j. v časopise (alebo inom zdroji) s dobrým hodnotením. Tento pragmatický prístup k chápaniu efektívnosti publikovania z aspektu uplatňovania určitých kritérií vyplýva z pozície publikácií ako nástrojov hodnotenia kvality vedeckej činnosti. Pri rozhodovaní autorov o publikovaní svojich výsledkov sa, spolu s dobrým hodnotením zdroja, stáva motivačným faktorom predpoklad širšej dostupnosti a zároveň vyššej pravdepodobnosti, že autor získa viac ohlasov na svoju prácu. Súbežne s nárastom online publikovania možno v praxi akademických knižníc, pri registrácii publikačnej činnosti, sledovať nárast publikovania formou Open Access, hoci nie vždy ide o vedomé a zámerné OA publikovanie. Niektorí autori si uvedomujú pozitívny vplyv OA publikovania na komunikáciu a citovanosť prác, pre iných je skutočnosť či je alebo nie je časopis OA nepodstatná, ďalší sú motivovaní požiadavkou grantových agentúr na OA publikovanie a pod.

Vedecké publikovanie sa do veľkej miery realizuje v medzinárodnom kontexte, nemenej dôležitý význam však má národné publikačné prostredie, pričom miera preferovania domácich alebo zahraničných informačných kanálov sa medzi vednými disciplínami môže líšiť. Opäť je významným aspektom potreba naplnenia kvantitatívnych ukazovateľov (najmä akceptovaná/akceptovateľná kategória publikačnej činnosti).

Zmeny vo vedeckej komunikácii (v publikovaní) ovplyvňujú vydavateľské prostredie. Na Slovensku patria medzi najväč-

ších vydavateľov vedeckej a odbornej literatúry univerzity a SAV, malý podiel majú neziskové organizácie vrátane vedeckých spoločností a výskumných inštitúcií mimo SAV, komerční vydavatelia sú skôr v menšine. Univerzity v pozícii vydavateľov často nemajú snahu presadzovať svoju produkciu komerčne mimo rámec vlastnej inštitúcie, čo v praxi znamená, že vydávajú iba časť produkcie s cieľom finančného zisku. Veľké zastúpenie v ich vydavateľskej činnosti majú publikácie, ktoré nie sú primárne určené na predaj, ale najmä na prezentáciu výsledkov svojich zamestnancov (týka sa to viac knižnej produkcie, časopiseckej skôr ojedinele). Z pohľadu evalvačných procesov však domáce univerzitné vydavateľstvá nie sú považované za „renomované“, a tak sa dostávajú do popredia komerčné, aj keď malé vydavateľské spoločnosti. Tento, do istej miery mechanický prístup, často ovplyvňuje autorov pri rozhodovaní o tom, kde publikovať.

Hoci správanie univerzitných vydavateľstiev (resp. univerzít v pozícii vydavateľov) na trhu niekedy negatívne ovplyvňuje dostupnosť ich vydavateľskej produkcie pre širší okruh záujemcov, má svoje pozitíva. Takýmto pozitívom je napríklad ústretovosť voči OA prejavujúca sa výrazným nárastom OA časopisov vydávaných univerzitami. Príkladom akademickkej inštitúcie s ústretovým postojom voči OA je Slovenská poľnohospodárska univerzita v Nitre (SPU). SPU je aktívnou súčasťou komunikácie akademického obsahu už viac ako 60 rokov a ako vydavateľ ponúka diverzifikované portfólio publikácií. Jeho súčasťou sú neperiodické a periodické publikácie. Ročná produkcia neperiodických publikácií je približne 170 titulov (20 titulov monografií, 20 titulov vysokoškolských učebníc, 60 titulov skript, 40 titulov konferenčných aj nekonferenčných zborníkov a 30 titulov iných typov publikácií). Periodické publikácie reprezentujú vedecké časopisy tak s historickými zázemím, ako aj relatívne nedávno vzniknuté tituly. Medzi staršie tituly patria Acta fytotechnica et zootechnica, Acta technologica agriculturæ, Review of Agricultural and Applied Economics (predtým Acta oeconomica et informatica), Acta horticulturæ et regiotecturae, Acta regionalia. Novšie tituly, ktoré začali vychádzať až po roku 2010 sú Agrárne právo EÚ, Journal of Microbiology, Biotechnology and Food Sciences, Visegrad Journal on Bioeconomy and Sustainable Development. V jednom prípade je vedecký časopis síce vydávaný súkromnou spoločnosťou, ale formoval sa na pôde jednej z fakúlt SPU a základ redakčnej rady tvoria odborníci z nej (časopis Potravinárstvo). SPU tiež participuje na vydávaní časopisu s kolektívnym vydavateľom, sú ním univerzity poľnohospodárskeho zamerania z 9 európskych krajín (časopis Journal of Central European Agriculture). Všetky uvedené tituly majú online formu, v prípade 3 titulov súbežne s tlačovou formou a väčšina z nich deklaruje, že sú časopismi s otvoreným prístupom. Akademická knižnica zohrala významné miesto pri prechode vedeckých časopisov na platformu OA, participovala pri definovaní politík (napr. publikačnej etiky, citačných pravidiel) ako aj riešení praktických problémov súvisiacich s vydavateľským procesom, pričom využila dlhoročné skúsenosti s online publikovaním.

Základ systematického online publikovania na SPU v Nitre bol položený v roku 2003, kedy ako výsledok spoločného pro-

jektu Slovenskej poľnohospodárskej knižnice (SIPK) a Centra informačných technológií Fakulty ekonomiky a manažmentu bol nasadený systém pre sprístupňovanie časopisov radu Acta. Redakcia Acta fytotechnica et zootechnica sa rozhodla pre publikovanie plných textov, ďalšie tituly boli na úrovni abstraktov, postupne na plnotextové publikovanie prešla väčšina titulov. Prostredie ponúkalo slovenskú aj anglickú jazykovú mutáciu a bolo navrhnuté tak, aby mohol publikovanie zabezpečovať tím bez znalostí programovania či tvorby webových dokumentov, administrátorské rozhranie bolo jednoduché. Riešenie používalo CMS Drupal. V prípravných fázach vývojový tím vytvoril vlastné šablóny s metadátoovou štruktúrou založenou na Dublin Core. Online verzie boli elektronickou formou tlačenej publikácií. V roku 2010 sa začala širšia diskusia o potrebe inovácie, ktorá by odzrkadlila zmeny vo svete elektronickej komunikácie akademického obsahu a procesov s tým súvisiacich, spoločné riešenie sa nepodarilo presadiť. V súčasnosti je online publikovanie jednotlivých titulov diferencované a závisí od rozhodnutia redakčných rád (tabuľka 1).

Titul	Publikovanie
Acta fytotechnica et zootechnica	Vlastné riešenie/OJS
Acta horticulturae et regiotecturae	DeGruyter
Acta regionalia et environmentalica	DeGruyter
Acta technologica agriculturae	DeGruyter
Agrárne právo EÚ	DeGruyter
Journal of Microbiology, Biotechnology and Food Sciences	Vlastné riešenie/WordPress
Review of Agricultural and Applied Economics (do r. 2012 Acta oeconomica et informatica)	Vlastné riešenie/WordPress
Visegrad Journal on Bioeconomy and Sustainable Development	Vlastné riešenie/CMS Drupal

Tabuľka 1 Spôsob publikovania jednotlivých titulov časopisov vydávaných SPU v Nitre

V roku 2014 sa SPU v Nitre stala členom CrossRef a prideluje všetkým článkom v online časopisoch vydávaným prostredníctvom vlastných riešení DOI. Pracoviskom povereným koordináciou tejto aktivity je akademická knižnica.

V súčasnosti online obsah publikovaný SPU v Nitre tvoria najmä:

- články vo vedeckých časopisoch,
- zborníky zo seminárov, workshopov a konferencií,
- zborníky pôvodných vedeckých prác,
- zborníky záverečných správ projektov,
- vzdelávací obsah (učebné texty a pod.),
- monografie (výnimočne).

Najväčší podiel online publikovania predstavujú články v časopisoch a zborníkoch.

Podpora diseminácie akademického obsahu integruje komunikačné kanály komerčného charakteru (vydavateľstvá a nakladateľstvá), ako aj komunikačné kanály, ktoré pre svoje potreby budujú priamo akademické inštitúcie v rámci vlastných edičných a vydavateľských aktivít. Jednou z funkcií vedeckej komunikácie je archivácia na účely neskoršieho vyhľadania a použitia, a tak do procesu vstupujú riešenia mimo spomínaných dvoch skupín – akademické repozitáre a digitálne knižnice. V ich budovaní ako aktívne prvky vystupujú akademické knižnice, zohrávajúce kľúčovú úlohu vo vedeckej komunikácii viac ako 150 rokov (Cullen, 2011). Mnohé

sa aktívne zapojili aj do podpory OA hnutia, tak tvorbou OA repozitárov ako propagáciou myšlienok OA. Rovnaké snahy možno sledovať v slovenských podmienkach, hoci ovplyvnené celkovou „kondíciou“ slovenských knižníc, čo ukazuje ďalej popísaný príklad Slovenskej poľnohospodárskej knižnice pri SPU v Nitre a jej digitálneho archívu.

Knižnica ako zbierková inštitúcia pracujúca s dokumentmi v dlhodobých časových horizontoch si relatívne zavčasu začala klásť otázku, čo bude s digitálnou produkciou univerzity o niekoľko desaťročí a pred takmer 15 rokmi bolo prijaté rozhodnutie, s cieľom dlhodobej archivácie, zhromažďovať a uchovávať digitálnu produkciu. V prvých rokoch boli tieto aktivity skôr ojedinelé, prelom znamenal rok 2004, kedy vedenie univerzity prijalo rozhodnutie o vydávaní zborníkov prioritne na CD-ROM nosičoch, zároveň s rozhodnutím, že tieto publikácie budú v podobe digitálnych kópií archivované na úložisku Slovenskej poľnohospodárskej knižnice. Knižnica dostala tiež súhlas na plnotextové sprístupňovanie článkov zo zborníkov v rámci svojho knižnično-informačného systému, čo možno

určiť za začiatok otvoreného publikovania na SPU v Nitre. Spolu s plnými textami článkov časopisu Acta fytotechnica et zootechnica to bol základ inštitucionálneho digitálneho archívu, v roku 2008 rozšíreného na archív tematický. Vzhľadom na svoju pozíciu špecializovanej vedeckej knižnice pre oblasť poľnohospodárstva sa SIPK začala zaujímať aj o digitálnu produkciu výskumných pracovísk v pôsobnosti Ministerstva pôdohospodárstva a rozvoja vidieka SR. V roku 2008 podpísala prvú zmluvu o spolupráci, na základe čoho získala možnosť harvestovať publikácie zo stránok Výskumného ústavu rastlinnej výroby v Piešťanoch, archivovať a najmä sprístupňovať ich v rámci KIS. Vzhľadom na vznik Národného poľnohospodárskeho a potravinárskeho centra, ktoré orgánizačne zastrešuje veľkú časť výskumných pracovísk rezortu, bude potrebné aktualizovať zmluvné vzťahy.

Budovanie digitálneho archívu bolo a naďalej je limitované finančnými a personálnymi podmienkami knižnice. Hoci digitálny archív SIPK pri SPU v Nitre obsahuje viac ako 14 000 digitálnych objektov rôznych formátov (PDF, JPG, PNG, HTML, RTF), nemá vlastné prezentačné rozhranie, k digitálnym objektom sa pristupuje cez knižnično-informačný systém ARL (cez Bibliografickú databázu SIPK alebo jej online katalóg, v závislosti od druhu dokumentu) alebo statické webové stránky. Prístup je diferencovaný na rôzne úrovne (plné texty, obálky, obsahy, obrázky a pod.). Digitálne objekty obsahujú metadátoový popis v štruktúre Dublin Core, doplnený pri vytváraní používateľskej kópie. Základom je inštitucionálny archív SIPK pri SPU v Nitre s jadrovou kolekciou zborníkov, výberovo monografií a časopisov SPU v Nitre. Súbežne

s touto kolekciami sa buduje tematický repozitár s kolekciami dokumentov/publikáciami vybraných akademických inštitúcií profilovo orientovaných na oblasť pôdohospodárstva, harvestovaných na základe dohody.

Digitálny archív SIPK sa od začiatku svojho vzniku profiloval ako otvorený, keďže väčšina jeho obsahu je voľne dostupná, má však aj obsah, ktorý sa nespřístupňuje, niektoré publikácie univerzity sa iba archivujú.

Súčasný vývin ukladá akademickým knižniciam väčšiu zodpovednosť nielen za bibliografickú registráciu publikačnej produkcie univerzít, ale aj za jej uchovávanie. Vďaka digitálnemu archívu SIPK je publikačná produkcia SPU v Nitre relatívne dobre zabezpečená, čo má vo vzťahu k OA publikovaniu osobitný význam. Problémom aktuálne pretrvávajúcím je udržateľnosť práve z aspektu dlhodobej archivácie a migrácie. Jednu rovnu tvorí archív v zmysle úložiska (autorské/používateľské kópie), druhú rovnu prezentačná vrstva. Výber prezentačnej vrstvy zásadne ovplyvňuje možnosti dlhodobej dostupnosti dokumentov a má vplyv na prípadnú resuscitáciu po fatálnom zlyhaní, pričom práve aplikačné vrstvy/riešenia sú najcitlivejšou časťou digitálnych knižníc a udržateľných platforiem pre OA. Uvedomenie si tejto skutočnosti potom občas „zväzuje ruky“ všetkým, ktorí chcú k budovaniu digitálnych archívov/repozitárov/knižníc v našich, finančne extrémne limitovaných podmienkach pristupovať zodpovedne.

OA publikovanie na SPU v Nitre si v blízkej budúcnosti vyžaduje technickú a softvérovú podporu, propagáciu a najmä

stanovenie pravidiel, formálnych rámcov systému OA publikovania, pretože tie zatiaľ neboli prijaté. Bez ohľadu na nedostatky súčasného riešenia a otvorené otázky ďalšieho vývoja sú získané skúsenosti z tvorby digitálneho archívu a participácie na formovaní OA časopisov podnetom pre ďalší rozvoj knižnice a jej služieb. Nesporný je tiež prínos pre používateľov doložený číslami o využívaní sprístupneného obsahu. V roku 2014 repozitár dostal viac ako 1 500 000 požiadaviek na stiahnutie, čo dokazuje že otvorené sprístupňovanie digitálneho obsahu je činnosťou vysoko efektívnou.

LITERATÚRA

CULLEN, R. – CHAWNER, B. 2011. Institutional Repositories, Open Access, and Scholarly Communication: A Study of Conflicting Paradigms. In: *The Journal of Academic Librarianship*, vol. 37, no. 6, p. 460-470.

STEINEROVÁ, J. – ŠUŠOL, J. – GREŠKOVÁ, M. 2006. Information behaviour in relevance judgements. In: *Využívanie informácií v informačnej spoločnosti*. Bratislava: CVTI SR, 2006. ISBN 80-85165-92-9. s. 29-40.

ŠUŠOL, J. 2012. Publikačné správanie vo vede – modelovanie podľa oblastí výskumu. In: *Ikaros* [online], roč. 16, č. 11 [Cit. 2015-05-01]. Dostupné ma internete <http://www.ikaros.cz/publikacne-spravanie-vo-vede-modelovanie-podla-oblasti-vyskumu>

Mgr. Beáta Bellérová, PhD.

Beata.Bellerova@uniag.sk

PhDr. Ľubica Jedličková, PhD.

lubica.jedlickova@uniag.sk